

Teorii ale conspirației și identitate națională: o analiză antropologică a discursului public românesc

Petru Ioan MARIAN-ARNAT
Universitatea „Ștefan cel Mare” din Suceava
petru.marian@usm.ro

Abstract: Our article interprets conspiracy theories as mythological narratives that respond to profound psychological and social needs of people. Conspiracy theories in Romania are closely linked to national identity construction and politics. They provide a simple and appealing framework to explain complex events and to mobilize people around common causes, even if these causes are often based on stereotypes and prejudices. Using the methodological tools of structural anthropology, our article presents a series of examples of popular conspiracy theories in Romania, related to topics such as edible insects, climate change and immigration.

Keywords: *conspiracy theories, modern myth, group identity, anthropological analysis.*

I. Introducere

Articolul nostru explorează teoriile conspirației românești ca narațiuni mitologice cu funcții sociale. Susținem că teoriile conspirației nu sunt simple erori de raționament, ci mai degrabă narațiuni complexe care îndeplinesc funcții identitare importante. Teoriile conspirației joacă un rol important în construirea identității naționale și a sentimentului de apartenență la un grup. Ele pot fi utilizate pentru a defini dușmanii, a justifica traumele colective și a promova o anumită viziune asupra lumii. Utilizând instrumentarul metodologic al antropologiei structurale, articolul nostru prezintă o serie de exemple de teorii ale conspirației populare în România, legate de subiecte precum insectele comestibile, schimbările climatice și imigrația.

Apartinând imaginarului colectiv, teoriile conspirației sunt texte cu un profund caracter identitar. Aceste narațiuni contrafactice surprind în relatări stereotipe ideologia unei comunități, reflectând o conștiință de grup. În opinia noastră, teoriile conspirației au devenit principalul rezervor de mituri în zilele noastre, oferind publicului câteva instrumente standardizate de înțelegere a evenimentelor care ne înconjoară. Atât teoriile conspirației, cât și miturile prezintă povești ușor de înțeles, care oferă explicații pentru evenimente complexe sau necunoscute, utilizând simboluri și metafore pentru a transmite mesaje mai profunde despre valori, credințe sau norme sociale.

Definite drept „convingerea că anumite evenimente sau situații sunt manipulate în secret de forțe puternice, malefice”¹, teoriile conspirației expun „o organizație formată din indivizi sau grupuri [...] care acționează pe ascuns pentru a atinge un scop răuvoitor.” (Barkun 2003)

„Practici interdiscursive, cât și forme de cunoaștere, care se suprapun politicilor post-adevăr” (Colăcel 2021), teoriile conspirației sunt asociate în mod curent altor „produse de informație mistificate [...] și anume știri propagandistice, [...] articole de opinie, pseudo-stiri, [...] discursuri incitatoare la ură, fake-news și deepfakes.” (Giusti & Piras 2020)

Atitudinea curentă a științelor sociale este de a portretiza aceste narațiuni populare de pe poziții elitiste, în tușe groase, ca fiind expresia unei gândiri iraționale, antiștiințifice, chiar patologice: „În mod tradițional, științele sociale au avut tendința fie să neglijeze, fie să condamne moral cultura conspirației. La curent cu lectura clasică freudiană a «personalității paranoice», Hofstadter (1965) și Pipes (1997) resping fără echivoc «stilul paranoic» din politica americană ca fiind denaturat și cu totul periculos. Pipes îl consideră «un discurs otrăvit» care «încurajează un vârtej de iluzie și superstiție» (1997: 173). Jameson susține că teoria conspirației «reprezintă cunoașterea săracului în epoca postmodernă» și o «încercare disperată de a reprezenta sistemul» (1991: 356). Astfel de relatări indică «panică morală» stârnită de subiect (Knight 2000: 8) și este tentant să spunem că acestea sunt, de fapt, teorii ale conspirației despre teoreticienii conspirației.” (Aupers 2012)

Forme corupte și decăzute ale cunoașterii, așa cum putem constata că au fost descrise cel mai adesea, teoriile conspirației suferă în plus de un viciu de suprainterpretare a realității: ele se bazează pe o lectură paranoică a realității, care identifică pretutindeni indicii ale unor comploturi puse la cale de agenți răuvoitori. Însă chiar și așa, sau tocmai datorită acestor formule îngroșate până la caricatură, teoriile conspirației pot fi căi de diagnosticare a mentalității unui grup.

În loc să abordăm narațiunea conspiraționistă ca pe un răspuns irațional la realitate, vom recunoaște ca legitimă și universală nevoia pe care o au oamenii de a căuta modele și sens în evenimente, de a revela ceea ce este ascuns și inexplicabil.

Teoriile conspirației se nasc din nevoia oamenilor de a face față contradicțiilor deseori indisolubile ale realității complexe în care trăiesc. Ne propunem să citim teoriile conspirației ca povești prin care membrii unei comunități se autodefinesc și definesc categoriile culturale prin care dau sens realității. Ele dezvăluie structurile conceptuale de adâncime care modelează înțelegerea și percepția unei comunități despre realitate, despre locul său în lume și despre relațiile cu ceilalți.

II. Paradigma mitologică în teoriile conspirației

Considerăm că teoriile conspirației se apropie de gândirea mitologică, oferind resurse utile discursului identitar al comunităților. Printre argumentele

¹ https://ec.europa.eu/info/livework-travel-eu/health/coronavirus-response/fighting-disinformation/identifying-conspiracy-theories_ro.

pe care le putem invoca în sprijinul acestei asocieri sunt asemănările structurale (schema narativa și actanțială simplificate), funcțiile similare (cultivă sentimentul siguranței ontologice, oferind sens și ordine și consolidează sentimentul apartenenței la un grup cu valori și credințe comune) și împărtășirea acelorași caracteristici evolutive și de dispersie socială (sunt transmise pe cale orală, suferind modificări și adaptări de-a lungul timpului ori sunt propagate și amplificate pe rețelele de socializare sau în media alternative și au un caracter colectiv și anonim). Relatările contrafactice conținute în teoriile conspirației sunt un tip particular de narațiune mitologică posedând un set de coduri simbolice prin care realitatea socială este raționalizată.

Modul de gândire științific și cel mitologic sunt plasate în mod tradițional pe poziții antagonice. Gândirea științifică, rațională și obiectivă, rod al unui proces continuu de secularizare a cunoașterii, este considerată superioară celei preștiințifice, mitologice. Însă gândirea științifică exclude zone din experiența umană: imaginația, credința, pe care le consideră iraționale, dar care asigurau odinioară, prin apel la narațiuni mitologice, un sentiment de securitate ontologică, reducând anxietatea provocată de necunoscut și inexplicabil. Sentimentul apartenenței comunitare, al sensului existențial era satisfăcut în cel mai înalt grad de gândirea mitologică, toate acestea fiind aspecte ignorate cu desăvârșire de cunoașterea științifică.

Cercetătorii în științe umane au demonstrat în mod repetat că povestirea este o componentă esențială a experienței umane.

Pornind de la distincția platonice între *mythos* și *logos*, Walter Fisher argumentează că în istoria gândirii occidentale s-a produs o valorizare excesivă a rațiunii în detrimentul narativității (Fisher 1985: 74). Această tendință, inițiată de gânditori precum Platon și Aristotel, a condus la o separare artificială între adevăr și poveste. În contrast, Fisher propune o paradigmă narativă care să reintegreze aceste două dimensiuni ale experienței umane, subliniind că oamenii sunt, în esență, povestitori care își construiesc înțelegerea lumii prin intermediul narativelor, lumea nefiind pentru ei decât „un set de povești care trebuie alese.” (Fisher 1985: 75).

În aceeași linie de gândire, cercetători precum Gurevitch, Barkin, Davis și Robinson subliniază rolul central al narațiunilor în procesul de interpretare a realității sociale și de formare a identității. Ei susțin că există o legătură directă între capacitatea individului de a înțelege lumea și stăpânirea diferitelor tipuri de narațiuni. (Vincent et alii 1997: 35)

Teoria convergenței simbolice a lui Ernest G. Borman explorează modul în care fanteziile colective, vehiculate prin narațiuni publice, contribuie la consolidarea identității de grup și la crearea unui sentiment de apartenență. Autorul propune o explicație pentru preferințele grupurilor față de anumite tipuri de scenarii și formule narative stereotipe. (Borman 1985)

Antropologul francez Claude Lévi-Strauss (Lévi-Strauss 1970) distinge între gândirea științifică și cea sălbatică. Contrar opiniei comune potrivit căreia mentalitatea primitivă este mistică, illogică și prin acestea inferioară gândirii moderne, Claude Lévi-Strauss vede în sălbatic o ființă cu totul rațională. Gândirea sălbatică este holostică, ea explică natura ca un întreg în care fiecare

lucru trebuie să fie clasat și pus în ordine la locul lui. Funcția de bază a gândirii mitologice este a aceea de a elabora clasificări ale realității ce conduc la ansambluri structurate pline de sens. Lévi-Strauss elimină distincția artificială dintre *mythos* și *logos*, în opinia sa *mythosul* nefiind altceva decât „o specie aparte a *logosului* (...) forma fundamentală, elementară și universală a gândirii umane, care se regăsește la primitivi cât și la civilizați.” (Petraș-Voicu 1992). Pentru antropologul francez, miturile sunt expresia cea mai directă a înconștientului colectiv, iar analiza structurală a miturilor e cea care ar trebui să furnizeze o cheie de acces la parametrii universali ai gândirii umane.

În opinia unor autori, cultura conspirației este rezultatul unui proces imprevizibil de degradare a proiectului raționalist iluminist, o consecință firească a modernității înseși care a cultivat și încurajat neîncrederea ca resursă a cunoașterii. Potrivit lui Aupers (Aupers 2012: 22), gândirea științifică și-a pierdut autoritatea, fiind decredibilizată de scepticismul metodologic radical ce caracterizează în mod intrinsec proiectul rațional modernist. Postmodernismul a delegitimat și mai mult cunoașterea științifică în pretenția ei de a deține monopolul explicării realității, considerând-o doar un „joc de limbaj”, o narațiune autoreferențială, printre multe altele.

Teoriile conspirației sunt răspunsuri culturale generate de sentimentul alienării indivizilor ca urmare a dezagregării structurilor sociale tradiționale și a birocratizării care au transformat știința, economia, tehnologia în procese opace și iraționale, ce par a funcționa complet autonom, împotriva propriilor creatori, după o logică imanentă. Asemenea miturilor, teoriile conspirației oferă interpretări simple unor fenomene care au devenit prea complexe, și care generează, din acest motiv, insecuritate ontologică. Într-o lume în care gândirea științifică descrie lumea așa cum este, fără să spună vreun cuvânt despre sensul existenței, gândirea mitologică ce stă la baza teoriilor conspirației își propune recuperarea sensului pierdut al existenței umane (Aupers 2012: 22).

Deși nu împărtășesc o teorie comună, autorii menționați mai sus pornesc de la aceeași ipoteză, aceea că narațiunea este nu doar esențială, ci și inevitabilă. Ei mai sunt uniți și de convingerea că poveștile au puterea de a participa la construcția socială a realității. În ansamblu, aceste perspective converg către ideea că oamenii sunt, în mod fundamental, povestitori. Narațiunile nu sunt doar modalități de a transmite informații, ci și de a crea sens, de a construi comunități și de a ne defini pe noi înșine în raport cu lumea.

Teoriile conspirației ilustrează funcționarea paradigmei narative. Narativele conspiraționiste pot fi asimilate povestirilor mitologice prin intermediul cărora o cultură explică anumite aspecte ale realității sau naturii, povești prin care diferite grupuri își definesc identitatea și își legitimează organizarea socială.

III. Proiecții identitare românești în teorii ale conspirației

Capitalizate de diverse orientări cu reflexe autoritariste, etnocentrisme, conservatoare, teoriile conspirației exploatează abil prejudecăți și stereotipuri etno-culturale sau etno-confesionale locale, contribuind la producerea și punerea în circulație a unei agende identitare naționaliste. Abordările despre

„modul în care naționalismul modelează viziunile conspiraționiste” (Malesevic 2020) susțin că ideile conspiraționiste sunt impregnate de idei naționale, ceea ce este valabil și în cazul multor teorii ale conspirației din spațiul românesc. (Colăcel 2021)

Conștiința de sine a românilor este impregnată de un sentiment tragic și escatologic. Citind teoriile conspirației românești nu poți să ignori că acestea par a fi secreția unui profund complex de autovictimizare. Teoriile conspirației românești dezvăluie cum actori malefici conspiră împotriva națiunii pentru a-i eroda fundamentele existențiale: vechimea, continuitatea, specificul național, independența și unitatea.

Fenomenul modern al teoriilor conspirației din România se grefează pe o cultură preexistentă a suspiciunii și a victimizării ce alimentează un fond conspirativ preexistent. Aceste narațiuni istorice glosau pe marginea excepționalismului românesc, a proiectului național și a amenințărilor externe, ocupând un rol central în sistematizarea proiecțiilor identitare despre națiune, etnicitate: „Studiul manierei în care literatura și manualele de istorie prezintă istoria națiunii ca o poveste cu elemente de conspirație relevă practici culturale adânc înrădăcinate care utilizează narațiunea conspirației pentru a crea sens și a exprima anxietatea cu privire la soarta națiunii și a cetățenilor.” (Colăcel & Pintilescu 2017)

Teoriile conspirației actuale pot fi înțelese ca expresia unei stări de insatisfacție cronicizată de-a lungul istoriei moderne, provocată de sentimentul excluderii oamenilor simpli din dezbaterea pe marginea proiectului de țară. De-a lungul timpului, elitele au căutat să modernizeze țara prin alinierea la modelele occidentale sau orientale, iar această orientare a fost influențată de puterile regionale dominante. Diviziunea Est-Vest a jucat un rol crucial în modelarea istoriei românești, oferind un context pentru conflictele interne și externe. Mai recent, UE servește drept model de referință al acestui proiect de sincronizare. (Colăcel & Pintilescu 2017)

Colăcel și Pintilescu sunt de părere că în spațiul mediatic românesc actual se întâlnesc trei curențe principale ale teoriilor conspirației.: 1) teorii ale conspirației împotriva politicii corpului națiunii, 2) teorii ale conspirației despre utilizarea și conservarea resurselor naturale și 3) teorii ale conspirației legate de sănătate. În opinia autorilor, în vreme ce primele două se suprapun și se bazează pe tradiția naționalismului populist, a treia direcție este în mare parte un împrumut din surse mass-media occidentale. Extinzând interpretarea, autorii sugerează că narațiunile despre atentatele împotriva corpului națiunii și cele despre periclitatea corpului indivizilor pot fi conectate, povestind despre obsesiile etnocentrice și aversiunea față de elementele străine. (Colăcel & Pintilescu 2017)

Potrivit altor autori (Umbreș & Stoica 2021), teoriile conspirației românești sunt născute dintr-un „narcisism colectiv ce poate fi asociat cu o imagine a României ca marginalizată, manipulată sau atacată din exterior de forțe oculte.”

Un prim exemplu autohton de panică morală suscitată de teorii ale conspirației ne este oferit de scandalul insectelor comestibile. După genderism, imigrație și birocrăția stufoasă de la Bruxelles, o nouă țintă a retoricii anti-europene s-a insinuat pe radarul îngrijorării publice: insectele comestibile.

Sușținătorii tradiției din diverse țări susțin că există un plan diabolic de a impune consumul de greieri, lăcuste și alte insecte. Această teorie a conspirației, apărută la nivel global din 2020, este suspectată de a avea motivații geopolitice, fiind amplificată de presa pro-Kremlin. Mesajele vehiculate pe această filieră descriu europenii ca fiind „forțați” de guverne să consume insecte, prezentând acest lucru ca o consecință a sancțiunilor UE impuse Rusiei din cauza războiului din Ucraina.

Interesant este însă să descoperim cum se poziționează politicienii profesioniști în raport cu acest subiect controversat. Intervențiile lor ultragiante sunt de natură mai degrabă să alimenteze aceste teorii a conspirației, decât să le dezmință:

Vicepremierul italian Matteo Salvini a scris pe Twitter că este împotriva «nebuniei» care ar «slăbi» agricultura și cultura italiană. El i-a descris pe bucătari drept «apărătorii unui stil de viață bazat pe sănătate, frumusețe și bogăție» în fața eforturilor de a forța introducerea de alimente noi precum insectele. În Franța, Laurent Duplomb de la Partidul Republican s-a ridicat în Senat pentru a declara că oricine vrea să mănânce greieri poate veni pe câmpurile lui, în timp ce alții pot continua să mănânce o coastă bună de vită. În calitate de fermier de profesie, senatorul a spus că rămâne îngrijorat de faptul că alimentele pe bază de insecte ar putea fi introduse fără «informarea clară a consumatorilor». În același timp, în Polonia, insectele comestibile devin un subiect din ce în ce mai fierbinte pe măsură ce țara se pregătește de alegeri. Politicieni din partidul de guvernământ Lege și Justiție s-au folosit de rețelele de socializare pentru a-și arăta loialitatea față de carne. Politicieni din partidul de guvernământ din Polonia îi îndeamnă pe alegători să-i realegă, altfel opoziția îi va forța să mănânce gândaci.²

Nici oficialii români nu au ratat ocazia de capitaliza politic acest subiect. Ministrul agriculturii de la acea vreme, Petre Daea, a declarat că „nu este cazul să salivăm la orice propunere pe care o fac unii sau alții și nici nu putem să salivăm decât dacă ne place și nouă”. „Nu ne plac nici greierii, nu ne plac nici lăcustele. Ne place laptele, ne plac produsele pe care le-am realizat de-a lungul vremii și pe care le putem realiza în România, știind că avem, har Domnului, de toate, avem unde, avem cu ce, avem cu cine să facem hrana necesară populației.”³

În altă luare de poziție publică, fostul ministru român al agriculturii îndemna: „Nu mâncați făină de greieri! Ce căutați cu greierii? Lăsați-i să cânte acolo unde sunt! Noi mâncăm ce trebuie să mâncăm. Mâncăm sarmale, mâncăm cârnați, mâncăm ouă de găină. N-o să înlocuiți acuma ouăle de găină cu vreun vierme. N-are rost să faceți un asemenea efort”. „Iar noi trebuie să fim consecvenți și în același timp stăruitori în a ne păstra tradițiile și consecvenți în a face ce trebuie.”⁴

² <https://www.euractiv.ro/eu-elections-2019/vreti-si-niste-gandaci-alaturi-euroscepticii-au-o-noua-teorie-a-conspiratiei-33336>.

³ <https://www.g4media.ro/daea-nu-e-cazul-sa-salivam-la-orice-propunere-pe-care-o-fac-unii-sau-altii-nu-ne-plac-nici-greierii-nu-ne-plac-nici-lacustele-ne-plac-produsele-pe-care-le-putem-realiza-in-romania-dintr-un-camio.html>.

⁴ <https://www.g4media.ro/petre-daea-nu-mancati-faina-de-greieri-ce-cautati-cu-greierii-lasati-sa-cante-acolo-unde-sunt-noi-mancam-sarmale-carnati-oua-de-gaina.html>.

A doua temă foarte prizată de amatorii locali de teorii ale conspirației este „scandalul” schimbărilor climatice, care alimentează o serie de narațiuni contrafactice și dezbateri ultragiante.

Conform site-ului Factual.ro, unii adepți ai teoriilor conspirației consideră schimbările climatice un instrument orchestrat pentru a controla populația. Ideea ar fi ca oamenii de rând să fie limitați în consumul resurselor, asigurând astfel accesul prioritar al unei elite ascunse, ce operează prin organizații secrete. Această teorie combină negaționismul climatic cu narațiuni despre o lume controlată din umbră și reducerea forțată a populației. Figuri precum Bill Gates și George Soros sunt adesea asociate cu această dezinformare, fiind ținta acuzațiilor legate și de Rețeaua C40: „Raportul C40, o rețea finanțată de Bill Gates și George Soros, care include primii cetățeni din orașele Milano și Roma, prevede abolirea cărnii și laptelui, adio mijloacelor de transport private și maximum 3 articole vestimentare pe an. Ei îl numesc «obiectiv ambițios», dar insistă că ar fi cel mai bun posibil, cel mai corect și cel mai bun”, este mesajul plin de indignare postat pe rețeaua de socializare Facebook, în replică la un articol de pe site-ul Cronica Disaporei⁵.

Schimbările climatice sunt o problemă complexă la care contribuie o gamă foarte largă de factori. Teoriile conspirației țesute în jurul Rețelei C40 oferă o explicație simplă, devenind atractive pentru cei care caută răspunsuri rapide și clare. Prin promovarea ideii că există o agendă ascunsă pentru a reduce populația, aceste teorii generează sentimente de paranoie și furie, care pot fi facil exploatare în scopuri politice.

Primarul Sucevei, Ion Lungu, a dezmințit, de curând, cu vehemență că a introdus municipiul Suceava în rețeaua „Cities race to zero”, care ar urma să reducă numărul de mașini, achiziția de îmbrăcăminte nouă, consumul de carne sau zborurile cu avionul, ca efect al semnării Acordului de la Paris, dând ca argument forte propria persoană: „Explicația mea e că ne-au luat pe toți cei care am semnat Declarația de la Paris și ne-au trecut în această rețea cu care, evident, nu sunt de acord, pentru că eu nu-mi tai craca de sub picioare. Nimeni nu-i perfect. Eu sunt un carnivora. Mănânc carne în fiecare zi. Cum să semnez eu că în Suceava nu se mai mănâncă carne?” a explicat Ion Lungu⁶.

Discursul identitar al ultranaționalistilor autohtoni adaptează în context românesc tema de import a „marii înlocuiri”, dovedind, în mod ironic, că pe terenul culturii conspiraționiste nu există granițe. Teoria „marii înlocuiri”, atribuită scriitorului francez militant al extremei drepte Jean Renaud Gabriel Camus se bazează pe premisa că elitele conspiră pentru a înlocui populația europeană indigenă cu o alta, adesea descrisă ca fiind inferioară din punct de vedere cultural sau rasial: „Suntem martorii deprecierei Europei. Axioma «Noii Civilizații» susținută de evanghelizatorii „multiculturalismului”, înseamnă adeziunea la amestecul etnic forțat. Europeanii sunt naufragiați în metisare, prin

⁵ <https://www.factual.ro/dezinformari-retele-sociale/teoria-conspiratiei-reteaua-c40-noua-forma-de-control-a-populatiei/>.

⁶ <https://www.newsbcovina.ro/actualitate/370912/ion-lungu-spune-ca-nu-a-introdus-suceava-in-reteaua-cities-race-to-zero-cum-sa-semnez-eu-ca-in-suceava-nu-se-mai-mananca-carne-primarul-a-semnat-insa-declaratia-de-la-paris-care-se>

scufundarea în valurile de imigranți afro-asiatici.” Motivul creolizării Europei capătă note locale în opinii care pot fi ușor catalogate drept discurs rasial și incitator la ură: „Iar Romania lor (a tiganilor) va deveni o țara kitsch, cu palate de maharajahi făcute din furat. Visul acestei caste de sărăntoci de când au plecat din Punjab – India cu mai bine de o mie de ani în urmă. Acești expulzați din India devin cu fiecare zi ce trece mai mulți, mai agresivi, mai închiși în tradițiile castei lor pe care vor să le impună la ceea ce a mai rămas din poporul Valaho-Moldo-Transcarpatic Roman. Pentru tiganii din România, istoria, cultura și tradițiile acestei țări nu le spune mare lucru. Ei sunt o armată de invazie, iar România, tăvălită de valul nemerniciei lor, nu este pentru ei decât un cap de pod către restul Europei.”⁷

Toate aceste luări de poziție politice sunt impregnate de o doză considerabilă de conservatorism și de demagogie politică. Cazurile de mai sus dezvăluie o clasă politică structural naționalistă, opunându-se proiectului comunitar european văzut ca o construcție străină opresivă și înfricoșătoare.

Ceea ce intrigă nu este că astfel de teorii ale conspirației continuă să apară, ci că ele proliferază cu aportul nemijlocit al elitelor politice. În general există tendința de a lega teoriile conspirației de zonele marginale ale societății, afectate de excluziune și un nivel de educație scăzut. Cazurile evocate exemplifică o situație contrară, în care aceste narative contrafactice se răspândesc de sus în jos. Politicieni, în multe cazuri reprezentând partide de guvernământ, deci autoritatea statului, îmbrățișează cu entuziasm teorii care au ca ultimă consecință erodarea autorității statului. Exemplele evocate anterior evidențiază o tendință îngrijorătoare de utilizare a teoriilor conspirației ca instrument politic. Teoriile conspirației sunt texte angajate social și politic. Teoriile conspirației reprezintă active extrem de atractive pentru actori politici, organizații sau rețele informale. Diferitele extreme ale spectrului politic susțin diferite tipuri de teorii ale conspirației. „Teoriile conspirației sunt folosite pentru a reafirma valorile dominante și stabile ale unui grup în timp ce îi identifică și apoi îi portretizează pe cei din afară într-o lumină negativă.” (Giry & Tika 2020: 317)

Pornim de la premisa că teoriile conspirației îndeplinesc în societatea contemporană funcții similare mitului în comunitățile tribale. Esențiale pentru procesul de generare a sensului unei culturi sunt, conform antropologului francez Claude Lévi-Strauss (Lévi-Strauss 1995) operațiile structurale pe care el le denumește *opoziii binare*. Aceste opoziii sunt categorii culturale de profunzime prin care oamenii ordonează realitatea, atribuindu-i înțeles și logică, făcând posibilă trecerea de la haos la ordine, de la inform la formă, de la natură la cultură. Opoziții naturale, familiare, de genul crud-gătit, uscat-apă, jos-sus organizează metaforic realitatea, fiind folosite prin extrapolare și generalizare pentru a lămuri, pe baza unor relații de analogie, nefamiliarul sau o serie de concepte abstracte: domestic-sălbatic, viață-moarte, sacru-profan, masculin-feminin, bine-rău. Aceste categorii trebuie înțelese ca expresii ale lumii sociale care permit interpretarea formelor sociale generale. Pe baza unui transfer de sens

⁷ <https://cersipamantromanesc.wordpress.com/2015/08/29/genocidul-popoarelor-europene-paneuropa-si-sinuciderea-etnica-planul-kalergi/>.

de la concret la abstract pe care Lévi-Strauss îl numește *logica concretului*, elemente din cea de-a doua categorie, aparținând culturii, acolo unde operează principiul arbitrarului, al convenției umane, sunt făcute să pară naturale și inevitabile. Cu toate acestea, o serie de *categorii ambivalente* scapă efortului uman de raționalizare, dovedind caracteristici care aparțin ambelor categorii opuse binar. Supraîncărcate de semnificație, aceste categorii ambigue vor trebui civilizate cumva, prin instituirea unui control, a unor interdicții sau tabuuri.

Mitul servește ca instrument de reducere a tensiunii generate de fenomene inexplicabile cu care se confruntă o comunitate. Asemenea mitului, teoriile conspirației oferă un cadru pentru raționalizarea unor categorii ambigue, oferind explicații alternative pentru ceea ce nu poate fi înțeles pe deplin. Gândirea narativă, caracteristică mitului, se bazează adesea pe categorii binare, simplificând realitatea complexă pe când ordinea naturală, cu natura sa complexă, nu se încadrează întotdeauna în acest tipar simplificator, generând o stare de anxietate ontologică. Spiritul uman poate resorbi această tensiune prin transcrierea contradicțiilor realității în narațiuni alternative.

Prima dintre teoriile conspirației pe care le-am descris anterior, cea a insectelor comestibile dovedește că specificul național trece mai întâi de toate prin stomac. Hrana este o metaforă centrală prin care o cultură se diferențiază și se autodefineste. Aceasta este și explicația pentru care imaginarul gastronomic devine un câmp de luptă a cărei principală miză este cristalizarea unor proiecții identitare.

În lucrarea sa *Crud și gătit* (Lévi-Strauss 1964) Lévi-Strauss oferă o perspectivă revoluționară asupra gătitului, dezvăluind rolul său esențial ca instrument cultural și cognitiv. El demonstrează cum gătitul transcende simpla transformare a alimentelor, profilându-se ca o expresie fundamentală a culturii și a modului în care aceasta structurează realitatea. Antropologul francez evidențiază natura ambivalentă a hranei, care se manifestă prin poziția sa unică, la intersecția dintre natură și cultură, dintre individ și alteritate, dintre lumea interioară și cea exterioară. Hrana nu este doar un produs al naturii, ci și un element cultural elaborat, modelat de diverse practici și credințe. Această dualitate se reflectă în rolul central al hranei în marcarea momentelor culturale importante, acolo unde festinurile ceremoniale servesc ca o punte între individ și societate, între sacru și profan. Transformarea ingredientelor brute prin gătit devine astfel o metaforă pentru procesele culturale complexe de transformare și reconfigurare a lumii.

Una dintre operațiile fundamentale prin care o cultură își marchează specificul este marcarea graniței dintre *comestibil* și *necomestibil*. Această distincție nu este determinată de biologia umană, ci este marcată de norme și valori culturale specifice. Diversitatea culinară globală demonstrează o multitudine de clasificări ale alimentelor, unele putând fi considerate exotice sau chiar dezgustătoare. Percepția stranieții unei culturi este adesea legată de obiceiurile sale alimentare neobișnuite.

Narațiunea conspiraționistă despre introducerea în alimentație a insectelor comestibile poate fi citită în contextul procesului de definire a categoriilor culturale fundamentale pentru o comunitate. Mai exact, actul de a

desemna „făina de gândaci” ca un aliment necomestibil demonstrează modul în care gustul poate fi utilizat ca un instrument de distincție culturală și socială. Remarcăm tendința de percepere a societăților cu obiceiuri alimentare neobișnuite ca fiind diferite sau chiar inferioare. Distincția dintre *noi* și *ceilalți* bazată pe gust este utilizată în discursurile xenofobe pentru a justifica superioritatea față de alte culturi, considerând obiceiurile lor alimentare ca fiind barbare sau respingătoare.

Această teorie este asociată cu alte narațiuni anti-europene, cum ar fi opoziția față de imigrație, globalizare și progresismul social. Teoria conspirației despre insectele comestibile trimite subtextual spre ideea de *puritate* etnică sau culturală. Naționaliștii extremiști folosesc această idee pentru a promova o viziune a României ca o țară *curată* și *necontaminată* de influențe externe. Această viziune, corelată cu aversiunea față de imigrație și chiar minorități naționale, implică respingerea diversității și dorința de a deconecta România de restul lumii.

Cea de-a doua dintre teoriile conspirației acuză o elită globalistă malefică de manipularea politicilor legate de climă, pentru promovarea unor măsuri restrictive, precum reducerea consumului de carne, interzicerea transportului privat și limitarea achizițiilor vestimentare. Ea a fost conjugată pe plan local cu interpretarea tendențioasă a politicii de planificare urbană a „orașului de 15 minute”, care se vrea un concept urbanistic modern, menit să decongestioneze marile aglomerări, dar care a devenit, fără voia sa, încă o verigă în lanțul nesfârșit al poveștilor conspiraționiste despre guverne din umbră care uneltesc să ne răpească libertatea de mișcare. Această neliniște se împletește cu o retorică xenofobă, unii adepți ai teoriei susținând că „orașele de 15 minute” vor genera ghetouri în care imigranții vor fi concentrați și izolați de restul populației. Această poveste distopică, născută din neîncrederea profundă în autorități și din frica de a fi controlat, descrie o viziune pesimistă despre lume în care resursele sunt limitate și riscă să fie restricționate.

Cel de-al treilea trop conspiraționist privește minoritățile etnice și rasiale, care fac obiectul teoriei „marii schimbări”. Prin caracteristicile lor distincte, minoritățile pot fi percepute ca „străinul din cetate”, chiar dacă împărtășesc același spațiu geografic cu grupul majoritar. Această ambiguitate poate genera anxietate și tensiune. Teoriile conspirației raționalizează această ambiguitate prin instituirea unui tabu, a unui embargo simbolic împotriva concetățenilor de altă etnie. Acest embargo ia forma stigmatizării, excluderii sau chiar a violenței interetnice. Diferența dintre *noi* și *ceilalți* este trăită acut în societățile conservatoare, contactul cu străinii fiind puternic marcat în cadrul ceremonialelor festive. Ospitalitatea este o modalitate de a-l trata pe străin ca străin. (Boia 2017).

Una dintre metodele de cercetare a antropologiei structuraliste este identificarea unor structuri echivalente care organizează paliere distincte ale existenței umane în modalități similare. Aceste „repetiții structurate” (Fiske 2003) pun în lumină semnificații care scapă la o lectură dispartă. Explorând aspecte antropologice ale limbajului, Leach (Leach 1964) identifică o serie de redundanțe care structurează felul în care majoritatea culturilor

conceptualizează spațiul, relațiile cu animalele și relațiile cu oamenii. Asemenea insectelor și altor animale considerate parazite și care posedă o „semnificație excesivă” (Fiske 2003), „străinul din cetate” este privit cu suspiciune, chiar repulsie. Punând la încercare claritatea distincțiilor conceptuale pe baza cărora operează o cultură, imigranții și minoritățile sunt figuri tabu, ocupând locul pe care îl au dăunătorii în categoria animală.

Antropologia structurală ne ajută să identificăm tipare repetitive în aceste povești. În cazul nostru, putem trasa un paralelism între caracterul comestibil al alimentelor și deschiderea unei culturi către multiculturalism. Opoziția *comestibil-necomestibil* din planul alimentației își găsește corespondențe în perechea dihotomică *noi-ceilalți* din regimul relațiilor sociale. Aversiunea față de insectele comestibile reflectă o respingere a celuilalt, similară cu opoziția față de imigranți sau minorități. Toate cele trei teorii exploatează frica de necunoscut și de schimbare, oferind explicații simpliste și adesea periculoase pentru probleme complexe.

IV. Concluzii

Articolul nostru explorează paralelele dintre teoriile conspirației și gândirea mitologică. Teoriile conspirației și miturile prezintă similitudini structurale: opoziții binare, narațiuni simplificate și o concentrare pe categorii culturale fundamentale. Susținem că teoriile conspirației funcționează ca o formă modernă de mitologie, oferind indivizilor un sentiment de securitate și apartenență într-o lume complexă și adesea confuză. Considerăm că teoriile conspirației sunt intim legate de profilul identitar al comunităților, fiind motivate de factori sociali și culturali. Combaterea acestui fenomen are puține șanse de izbândă, în opinia noastră, pentru că aceste convingeri falacioase au baze identitare, neoperând pe baza distincției adevăr-fals.

Politicienii și alte elite interesate exploatează teoriile conspirației integrându-le în propriul discursul populist pentru câștiguri politice sau pentru a distra atenția de la propriile deficiențe. Sunt valorificate politic narațiunile și prejudecățile culturale existente, în special cele legate de identitatea națională și de victimizare.

Teoriile conspirației sunt un fenomen complex cu rădăcini adânci în psihologia umană și în dinamica socială. Înțelegerea originilor și a funcțiilor lor este esențială pentru abordarea efectelor lor nocive.

BIBLIOGRAFIE

- Astapova 2021: A. Astapova, O. Colăcel, C. Pintilescu, T. Scheibner, *Conspiracy Theories in Eastern Europe: Tropes and Trends*, Londres, Routledge.
- Aupers 2012: S. Aupers, “Trust no one: Modernization, paranoia and conspiracy culture”, în *European Journal of Communication*, 27.
- Barkun 2003: Michael Barkun, *A Culture of Conspiracy: Apocalyptic Visions in Contemporary America*, Berkeley, University of California Press.
- Borman 1985: E. G. Borman, “Symbolic convergence theory: a communication formulation”, în *Journal of Communications*, Autumn.

- Boia 2017: Lucian Boia, *Istorie și mit în conștiința românească*, București, Humanitas.
- Colăcel & Pintilescu 2017: O. Colăcel & C. Pintilescu, "From literary culture to post-communist media: romanian conspiracism", în *Messages, Sages and Ages*, Vol. 4, No. 2.
- Colăcel 2021: Onoriu Colăcel, *Romanian-language Conspiracy Narratives: Safeguarding the Nation and the People*, în *Journal of Romanian Studies*.
- Fisher 1985: W. Fisher, "The narrative paradigm: In the beginning", în *Journal of Communications*, Autumn.
- Giry & Tika 2020: J. Giry & P. Tika, "Conspiracy theories in political science and political theory", în M. Butter, P. Knight, *Routledge Handbook of Conspiracy Theories*, Londres, Routledge.
- Giusti & Piras 2021: Serena Giusti & Elisa Piras, *Democracy and Fake News. Information Manipulation and Post-Truth Politics*, London, Routledge.
- Leech 1964: E. Leech, "Anthropological aspects of language: animal categories and verbal abuse", în E. Lennenberg (ed.), *New Directions in the Study of Language*, Cambridge, MIT Press, pp. 23-26.
- Lévi-Strauss 1964: Claude Lévi-Strauss, *Mythologiques I: Le Cru et le cuit*, Paris, Plon.
- Lévi-Strauss 1970: Claude Lévi-Strauss, *Gîndirea sălbatică*, București, Editura Științifică.
- Malesevic 2020: Sinisa Malesevic, "Imagined Communities and Imaginary Plots: Nationalisms, Conspiracies, and Pandemics in the Longue Durée", în *Nationalities Papers*.
- Petraș-Voicu 1992: Ileana Petraș-Voicu, *Introducere în antropologia lui Claude Lévi-Strauss*, Cluj, Editura Dacia.
- Umbreș & Stoica 2021: R. Umbreș & C. Stoica, "Suspicious minds in times of crisis: determinants of Romanians' beliefs in COVID-19 conspiracy theories", în *European Societies*, Volume 23.
- Vincent 1997: Richard Vincent, "When technology fails: The drama of Airline Crashes in network television news", în *Social Meaning of News: A Text Reader*, Thousand Oaks, Sage Publications.

Surse online:

- <https://cersipamantromanesc.wordpress.com/2015/08/29/genocidul-popoarelor-europene-paneuropa-si-sinuciderea-etnica-planul-kalergi/>.
- https://ec.europa.eu/info/livework-travel-eu/health/coronavirus-response/fighting-disinformation/identifying-conspiracy-theories_fr.
- https://ec.europa.eu/info/livework-travel-eu/health/coronavirus-response/fighting-disinformation/identifying-conspiracy-theories_ro.
- <https://www.cronicadiasporei.ro/alte-stiri/diverse/nebunie-planul-c40-prin-care-ne-vor-lua-mancarea-masinile-si-hainele?fbclid=IwAR258BJpI3U1FVn4DnWWyC7dNegWYOX8C8ALUCVICSXBXStKebvRtgERw3g>.
- <https://www.euractiv.ro/eu-elections-2019/vreti-si-niste-gandaci-alaturi-euroscepticii-au-o-noua-teorie-a-conspiratiei-33336>.
- <https://www.factual.ro/dezinformari-retele-sociale/teoria-conspiratiei-reteaua-c40-noua-forma-de-control-a-populatiei/>.
- <https://www.g4media.ro/daea-nu-e-cazul-sa-salivam-la-orice-propunere-pe-care-o-fac-unii-sau-altii-nu-ne-plac-nici-greierii-nu-ne-plac-nici-lacustele-ne-plac-produsele-pe-care-le-putem-realiza-in-romania-dintr-un-camio.html>.
- <https://www.g4media.ro/petre-daea-nu-mancati-faina-de-greieri-ce-cautati-cu-greierii-lasati-i-sa-cante-acolo-unde-sunt-noi-mancam-sarmale-carnati-oua-de-gaina.html>.
- <https://www.newsbcovina.ro/actualitate/370912/ion-lungu-spune-ca-nu-a-introdus-suceava-in-reteaua-cities-race-to-zero-cum-sa-semnez-eu-ca-in-suceava-nu-se-mai-mananca-carne-primarul-a-semnat-insa-declaratia-de-la-paris-care-se>.